

Astrid MÄNNIK

AJALEHT «TEATAJA» JA TALLINNA EESTI SELTSIDE NÄITERINGID

«Aastail 1901—1905 Tallinnas ilmunud ajalehele «Teataja» kuulub XX sajandi alguse Eesti ühiskondlikus liikumises märkimisväärne koht. [...] Kuigi «Teatajat» on allikmaterjalina kasutanud paljud ajaloo- ja kirjan-
dusteadlased, [...], on ajalehte ennast seni detailsemalt vähe käsitletud.»¹

«Teataja» osa Tallinna teatrielu, sealhulgas eesti seltside näiteringide tegevuse vahendajana ja suunajana ei ole siiani üksikasjalikult avatud. Järgnevas püütakse seda tühimikku täita.

«Teataja» proovinumbritest alates (10., 11. ja 13. november 1901) avaldati etenduste reklaami ja teateid, samuti kirjutisi toimunust. Regulaarselt hakkas ajaleht ilmuma 1. detsembrist 1901.

Ajalehe kohalike sõnumite rubriiki «Tallinna uudised» kuulusid päeva-
sündmused, kohalikud uudised, teatrietenduste ja kontsertide kohta käi-
vad kirjutised. Traditsiooniliselt vaadeldi «Teataja» teatritsensioonides
näidendit ja/või etendust. Kohaliku teatrielu vahendajatena olid eriti olu-
lised selle rubriigi toimetajad Hans Pöögelmann (ajalehe algusest 1903.
aasta sügiseni) ja Anton Hansen Tammsaare (1903. aasta septembrist
1905. aasta detsembrini, ajalehe sulgemiseni). Mõõda ei saa minna «Tea-
taja» teiste töötajate (E. Vilde, O. Münther, M. Martna) ja arvukate välis-
kaastööliste panusest.

Pöögelmann kasutas oma teatritsensioonide puhul nimemärki *Ats.* ja
tema autorlus on kergesti tuvastatav. Tammsaare ei olnud signeeringu *T.*
kasutamisel järjekindel ning seetõttu esineb kahesugust arvamust selle
kohta, kas Tammsaare hakkas kohe teatriarvustusi kirjutama või ei. Heino
Puhvel väidab, et 1904. aasta märtsis avaldas Tammsaare esimesed ret-
sensioonid.² Seevastu Nigol Andresen ja Leenu Siimisker tulid järeldu-
sele, et Anton Hansen (A. H. Tammsaare), olles toimetuses tööl esimesi
päevi, hakkas kohe teatriarvustusi kirjutama.³ Sedasama tõestas oma dip-
lomitöös käesoleva autor.⁴

Pöögelmanni-perioodi teatrikirjutised ilmusid peaaegu kõik signee-
ritult. Lisaks Pöögelmannile avaldasid oma arvamust rohked kaastöölised.
1903. aasta 22. septembri «Teatajas» nr. 211 ilmus esimest korda signee-
ring *T.* Üldse kasutas Tammsaare sel aastal oma nimemärki 8 korral. Üle-
jäänud teatrikirjutised on signeeritud Pöögelmanni ajal väljakujunenud
süsteemi järgi. 1904. ja 1905. aastal ei kasutatud nimemärke peaaegu
üldse. Tammsaare signeeris oma kirjutised mõlemal aastal ainult kahel
korral.

Lähtudes «Teatajas» 1904. ja 1905. aastal ilmunud teatrikirjutiste
sisust ja stiilist, autoritest ja nende võimekusest, teatrikunstisse suhtumi-
sest ja teatriprotsesside nägemise omapärasest, on Tammsaare kirjutised
selgesti eristatavad teiste autorite töödest. Seda on ka siinkirjutaja sil-
mas pidanud.

¹ Karjahärm, T. «Teataja» poliitilisest suunast ja kohast Eesti ühiskondlikus liikumises // C. R. Jakobsoni «Sakala» ja eesti ajakirjanduse teed. Koost. E. Jansen ja Juh. Peegel. Tln., 1979, 92.

² Puhvel, H. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood. (1878—1922). Tln., 1966, 144.

³ Andresen, N. Terendusi. Uurimusi ja artikleid. Tln., 1979, 280, 315.

⁴ Männik, A. A. H. Tammsaare ja ajaleht «Teataja». Diplomitöö. TRU. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. 1979, 3—12.

Tallinna kasv jätkus käesoleva sajandi algusaastatel: tekkisid uued vabrikud ja tehased, suurenes linnaelanike, sealhulgas tööliste arv. Haridustaseme tõusuga intensiivistus kultuurielu, milles üha suuremat osa hakkasid etendama eestlased. Elavnes eesti seltside tegevus. 19. sajandil tegutsema hakanud «Estonia» ja «Lootuse» laulu- ja mänguseltsi, Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi ning karskusseltsi «Valvaja» kõrvale tekkisid Tallinna Karskuskuratorium (asut. 1900), spordiselts «Kalev» (asut. 1901) ja muusikaselts «Pandorin» (asut. 1902). Seltside ümber kogunesid erinevate elanikkonnakihtide esindajad. Näiteks olid mõlemad karskusseltsid «ainult alamatest rahvaliidmetest, proletarlastest kokku pandud»⁵.

Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Selts oli väga elujõuline ja heal varanduslikul järjel. Oma seltsi liikmeid võidi rasketel aegadel rahaliselt toetada, samuti palkas selts oma liikmete tarvis tööle paar arsti. Eriti populaarseks said seltsi kõneõhtud, kus käsitleti päevakorralt kerkinud majandus- ja muid küsimusi. Need õhtud olid tähtsad iseäranis käsitöölilistele, sest seal võis «üheskoos mitmesuguste küsimuste kohta oma mõtteid avaldada ja sel viisil vastastikku oma teadmisi üksteisele jagada»⁶.

Saksastunud antvarkide ja raeteenrite ellukutsutud «Estonia» selts tegi aastakümnete jooksul läbi oma tõusud ja mõõnad ning uue sajandi alguses koondus selle ümber üha enam käremeelsete vaadetega haritlasi.⁷ Nüüd seadis «Estonia» endale eesmärgiks arendada kahte kunsti — laulu ja näitemängu.⁸

«Lootus» tegutses samuti peamiselt laulu- ja mänguseltsina.

Muusikaseltsil «Pandorin» oli oma laulukoor, näitering, viiuliansambel.

Spordiselts «Kalevi» loomise ajendiks sai rühma haritlaste ja seltskonnategelaste soov arendada vaimuelu.⁹

Kuigi seltsid olid erinevad, iseloomustas nende tegevust ühisjoon: igal seltsil oli oma näitering. Esiteks, nii püüti «seltsielu edendada, rahvast õpetlikult lõbustada ja teda rohkem haridusvilja maitsta lasta»¹⁰. Teiseks, oma näiteringi tegutsemise põhjuseks oli seltsi rahaasjade toetamine¹¹, sest peoõhtud, mille eeskavas ka näitemäng oli, meelitasid rohkem rahvast kokku. Need kaks punkti seisid «igal seltsil, kes näitemängus tegev, juba siis, kui ta näitemängu alles käsile hakkab võtma, kättepüütavaks eesmärgiks ees»¹². Niisiis sai näitemänguharrastus seltside üheks tähtsaks tegevusharuks.

Seltside juures asuvad näiteringid olid erineva suuruse ning tasemega. Palju lavastati lühinäidendeid segakavaga peoõhtute tarvis, neile lisandusid näitemänguõhtud pikemate näidenditega. Domineerisid kergesisulised, oma aja äraelanud näidendid ja laulumängud, mida sai kiiresti ja ilma suurema vaevata lavale tuua. Teatrikunsti harrastajate tase oli madal ning näitekunstist osasaamisrõõm piirdus meelelahutusega.

Sajandi alguse Tallinnas oli «Teataja» ainus eestikeelne päevaleht. Aja nõudest lähtudes püstitas toimetusele endale ülesande, et «ajakirjandus sõna täies mõttes terve avaliku elu avaldusi peab tundma ja peegeldama»¹³. Eesmärk oli rahva majanduslik iseseisvus ja tugevus.¹⁴ Üks pal-

⁵ Mõnda meie seltside elust ja tegevusest. II // Teataja, 1904, 21. mai.

⁶ -a. [= M. Martna]. Käsitöölise seltsis oli ... // Teataja, 1903, 3. märts.

⁷ Kärner, J. «Estonia» kuuskümmend aastat. Kroonika. 1865—1925. Tln., 1925, 11, 32, 41.

⁸ Tallinnast. «Estonia» selts pühitses... // Eesti Postimees, 1901, 18. okt.

⁹ Ussisoo, Th. Tuline rahvuslane // K. Päts, tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tln., 1934, 108.

¹⁰ Mõnda meie seltside elust ja tegevusest. II // Teataja, 1904, 21. mai.

¹¹ Krinkmann, Joh. Näitemäng perekondlikule pidule! // Teataja, 1904, 20. aug.

¹² Samas.

¹³ Millega avalikku healt toetada? // Teataja, 1904, 5. juuni.

¹⁴ Meie seltside nõrk külg // Teataja, 1903, 15. veebr.

judest võimalustest oli seltsitegevusele kaasaaitamine, «sest seltside abil korjab rahvas selle jõuu kokku, mis tal üksikute juures kaduma läheks...»¹⁵.

«Teataja» toimetus nägi seltside ja ajakirjanduse osa järgmiselt: «Mõlemad nad on iga rahva edendamiseks tarvilikud, sellepärast pantakse iga haritud rahva juures nende mõlemate edenemise peale suurt rõhku. Eestlaste seltsid ja ajakirjandus on pea ühevanused ja on kõige oma olemise aja jooksul üksteist jõudu mööda toetada katsunud, iseäranis aga meie seltsisid ajakirjandus palju edendada aidanud.»¹⁶

«Teataja» ei piirdunud üksnes eesti seltsides pakulavaga, vaid vahendas üsna täpselt Tallinna ainukeses kutselises teatris, saksakeelses Linnateatris toimuvat ning tutvustas arvukaid külalisesinejaid. Linnateatri sõnaja muusikalavastustel oli kindel koht tallinlaste teatrimaitse arendamisel. Kui jätta kõrvale saksa näitekirjanduse see osa, mis tänapäevaks on unustusehõlma vajunud, siis andsid tooni klassikalavastused (Fr. Schiller, J. W. Goethe, W. Shakespeare) ja tolleaegsed moeautorid (H. Ibsen, H. Sudermann, M. Halbe, M. Maeterlinck, A. Schnitzler). Esile tuleb tõsta ooperite (R. Leoncavallo, G. Verdi, G. Bizet, C. M. Weber, W. A. Mozart, Ch. Gounod) ja operettide (Fr. Suppé, Joh. Strauss, K. Zeller, K. Millocker, F. Lehár) valikut. Linnateatri sõnaja muusikalavastuste vahekorra-annab ülevaate tabel. Saksa teatris domineerisid sõnalavastused ja nende arv 1902., 1903. ja 1904. aastal oli enam-vähem stabiilne. 1905. aastal oli teatri töö revolutsioonisündmuste pärast tublisti häiritud ning oktoobrikuu algul katkes hoopis. Mis puutub ooperi- ja operetilavastustesse, siis oli nende arv igal aastal erinev. Teatri suuremaid muresid oli kassaprobleem, see aga tingis repertuaari kiire vaheldumise. Märkimisväärne on, et seoses A. H. Tammsaare tulekuga «Teataja» juurde suurenes ja süvenes ajalehe huvi sõnalavastuste, eeskätt kunstiväärtusliku repertuaari vastu. «Teataja» ei vaadelnud Linnateatrit kui mingit eraldi seisvat nähtust, vaid kui üht osa kohalikust teatrielust.

Lavastused/etendused * Tallinna eesti seltsides ja Linnateatris «Teataja» põhjal

	Dets. 1901	1902	1903	1904	1905	Kokku
«Estonia» näitering	3/3	23/25	11/19	21/36	17/27	75/110
«Valvaja» näitering	4/4	22/24	10/10	6/6	11/12	53/56
«Lootuse» näitering	1/1	12/12	13/14	12/14	11/13	49/54
Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi näitering	—	7/7	8/9	11/12	7/7	33/35
«Kalevi» näitering	1/1	—	2/2	4/4	2/2	9/9
«Pandorini» näitering	—	—	10/11	10/12	6/6	26/29
Tallinna Karskuskuratioo- riumi näitering	—	—	2/2	7/7	7/10	16/19
Tallinna Linnateater	21/27	105/175	103/157	100/170	69/92	398/621
Sellest:						
sõnalavastusi	13/16	75/128	80/117	69/98	44/54	281/413
oopereid	7/9	23/38	9/13	5/5	7/13	51/78
operette	1/2	7/9	14/27	26/67	18/25	66/130

* Lavastuste/etenduste arv on ligilähedane, sest mitte kõiki etendusi ei reklaamitud; tuli ette ka repertuaarimuutusi, millest «Teatajas» andmed puuduvad.

¹⁵ Seltsid ja ajakirjandus // Teataja, 1903, 23. jaan.

¹⁶ Samas.

Tabelist nähtub, et vaadeldaval ajavahemikul lavastati «Estonia» sellis kõige rohkem näidendeid — 75. Järgnevad «Valvaja» — 53, «Lootus» — 49, Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Selts — 33, «Pandin» — 26, Tallinna Karskuskuratuurium — 16 ja «Kalev» — 9. Eten-duste arvult on esikolmikus «Estonia» — 110, «Valvaja» — 56 ja «Loo-tus» — 54. «Estonia» näiteringi edumaa seletub paljude lavastuste ja näi-tetrupi publikumenuga, mis saab alguse 1903. aasta sügisel M. Gorki «Põhjas» lavastusega. Ülejäänud seltsides toimunud etenduste arv on palju tagasihoidlikum.

Järgnevas vaadeldakse näiteringide sisulist tegevust ja arengut. Käsit-letakse peamiselt neid etendusi, mis olid etapilise tähtsusega nii «Teataja» teatrikriitika kui ka mänguharrastuse seisukohalt. Kuigi käesoleva töö huviobjektiks on Tallinna eesti seltside näiteringide tegevus, on siiski peetud vajalikuks puudutada mõningaid märkimisväärseid külalisesine-jaid ja Linnateatri lavastusi, sest nende arvustused mõjutasid suuremal või vähemal määral teatrikunsti arengut.

Et Tallinna eesti soost elanike teatriharrastus ja -huvi muutus sajandi algusaastail suuresti, on materjali käsitletud ajalises järjestuses.

1901. aasta detsember

«Teatajas» olid vaatlusel järgmised lavastused:

«Estonia» seltsis: «Jõulu kingitused»*, «Külakosjad»* ja M. Canthi «Roinila talus»;¹⁷

«Lootuses»: «Sillamäe rätsepp Pukk, ehk salaarmastused kimbatus-tega»*;

«Valvajas»: «Väike viperus»*, M. J. Eiseni «Isa-isade viisi», «Sõja-mehe jõuluõhtu»* ja «Maria»*;

«Kalevi» seltsis: «Vigased pruudid»*.

Detsembri lehenumbrites on tähelepandav tegutsemisõhin ja hea taht-mine, millega ajaleht alustas. Esimese ilmumiskuu üldpilt on kirev nii kirjutiste autorite kui ka sisu poolest. Kõige enam on sõnumeid toimunud etenduste kohta. Neis on ohtralt üldsõnalisi hinnanguid, nagu «mängi-mine läks rahuldavalt», «ettekandmine pakkus küllalt nalja», «näite-mäng läks ladusalt üle lavalaudade» jne.

Teistest erinevad on Hans Pöögelmanni ja Eduard Vilde artiklid, mille põhiteema on näidend ja selle kriitika.

Pöögelmanni kui ajalehe teatrikriitiku kirjutistes on hinnatud eeskätt näidendite sisu. Näiteks «Isa-isade viisi» oli sisu poolest vananenud¹⁸, «Maria» seevastu «sisu ja kokkuseade poolest õnnestunud»¹⁹. Rohkem meeldis talle M. Canthi näidend «Roinila talus», sest viimane osutus meie lavale kohaseks nii sisu kui ka «tegevuse korralduse poolest»²⁰.

Probleemiasetuse seisukohalt on märkimisväärne E. Vilde kirjutis Lin-nateatris etendunud R. Vossi näidendi «Süüdi!» kohta. Näidendi puudu-seks osutusid pinnapealsed tüübid ja lavastuses ilmnes, et näitlejad ei olnud lahendanud oma osasid loovalt.²¹

1901. aasta detsembrikuu märkimisväärsemate kirjutiste põhisisuks oli näidend ja märkused selle kohta. Etenduse kriitika jäi üldsõnalise kom-mentaari tasemele ega anna ülevaadet laval toimunust.

¹⁷ Tärn etenduse pealkirja järel näitab, et «Teatajas» autoriandmed puuduvad.

¹⁸ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Valvaja» eilane kirjandusõhtu... // Teataja, 1901, 17. dets.

¹⁹ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Valvaja» piduõhtu... // Teataja, 1901, 29. dets.

²⁰ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonia» pidu-õhtule... // Teataja, 1901, 29. dets.

²¹ *-de.* [= E. Vilde]. Linnateatris // Teataja, 1901, 7. dets.

«Teatajas» avaldati kirjutisi järgmiste lavastuste kohta:

«Estonia» seltsis: R. Kneiseli «Põrguvürsti tütar», «Lilleoru Elsa»*, Ch. Birch-Pfeifferi «Mängumehe kasulaps», L'Arronge'i «Mu Leopold», A. Kivi «Nõmmekingsepä», S. H. Mosenthali «Debora», A. Kotzebue «Sukavardad», M. Canthi «Anna-Liisa» ja «Murdvargus», «Ilumäe piimatüdruk»*, T. Pakkala «Parvepoisid» jt.;

«Lootuses»: «Teie käsu peale, härra leitenant»*, «Kes teab, mis tarvis see hea on»*, J. Kunderi «Kroonu onu», J. Orgusaare «Inimese hind ja väimehe väärtus» ja «Hullu Antsu abiga», «Kirjutaja Kleks kimbatuses»*, «Kübarsepä Kagu ja Ööbik»* jt.;

«Valvajas»: A. Weizenbergi «Onn ja töö», J. Põhjala «Loreida», «Tooni»*, «Minestuse kursused»*, «Papa habe»*, «Tähtraamatutegija kimbatu»* jt.;

Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsis: «Leppimine surmas»*, «Kuldonu võeruskäik»*, G. Conradi «Margareta», «Härra Herkules»*, P. Jakobsoni «Kihlakaart» jt.

Toodud valikust nähtub, et repertuaar oli tolele ajajärgule tüüpiline. Mitmekesisuse poolest moodustab väikese erandi «Estonia» seltsis pakutu, kuid siin on eelistatavad tõkelised näidendid. Ülejäänud seltside näiteringid valisid põhiliselt eesti näidendeid.

«Teataja» suund teatrikunsti propageerimiseks 1902. aastal:

1) linna teatrielu haarav reklaam (eesti seltsid, saksakeelne Linna-teater, külalisesinejad);

2) arvustada võimalikult rohkem lavastusi, eri tähelepanu all eesti seltside näiteringid (suurem huvi «Estonia» ja «Valvaja» tegevuse vastu), valikuliselt Linnateater ja külalisesinejad;

3) kirjutiste ilmumise operatiivsus.

Silmapaistvad olid Hans Pöögelmanni organisaatorivõimed: kui ta ise ei jõudnud, leidis ta ikka kellegi «Teataja» ringkonnast, kes õhtu seltsimajas või Linnateatris mööda saatis. Juba autorimärkide hulk, nende variantide kordumine viitab kindlale kaastöölise võrgule.

Enam on arvustusi Hans Pöögelmannilt. Tema põhitähelepanu oli suunatud «Estonia» näiteringi tegevusele, vähem oli ta viibinud «Valvaja» seltsis. Teiste autorite tegevusmaaks jäid ülejäänud eesti seltsid ja Linna-teater.

«Teataja» juurde tööle tulles oli Pöögelmannil nii teatritöö- kui ka arvustajakogemusi ning tal olid välja kujunenud kindlad seisukohad: põhinõue teatrile oli realistlik mäng, idee- ja sisusügav repertuaar.²² Hans Pöögelmann oli «Teataja» teatrikriitika kujundaja.

1902. aastat alustas Hans Pöögelmann näidendikriitikaga. Tema paremad sellekohased tööd ei ole ainult arvamused näidendite kohta (nii nagu oli iseloomulik enamikule tol perioodil «Teatajas» ilmunud kirjutistele), vaid domineerima jääb kirjanduskriitiline hoiak, mis on erandlik selle aja teatrikriitikas. Pöögelmanni vaatlusorbiidis oli näidendi juures «siht»-sisu- tegelaskujud-vorm.

Mõningaid näiteid sisu ja vormi tasandilt.

Ch. Birch-Pfeifferi «Mängumehe kasulaps» tundus Pöögelmannile nii-võrd eesmärgita, et ta ei mõistnud, miks see üldse kirjutatud on; vigu leidis üksikutes stseenides, tegelaste iseloomude kujutamisel ning näidendi vormis.²³ Kuigi R. Kneiseli «Põrguvürsti tütar» pidas ta üheks paremaks näidendiks selles sisalduva nalja tõttu, heitis ta autorile ette möödalaskmisi näidendi ülesehituses: autor ei olnud kahé tegelase vahe-

²² Plotnik, E. Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919. I. Tln., 1965, 41—44.

²³ Ats. [= H. Pöögelmann]. «Estonias» etendati... // Teataja, 1902, 12. veebr.

list konfliktsituatsiooni lõpuni viinud. Siit siis ka Kandidaadi karakteri ebaõnnestumine, lisaks teiste karakterite loomisel tekkinud ebakõlad.²⁴ Aga Aleksis Kivi «Nõmme kingsepad» osutus lavateoseks, mis Pöögelmanni sootuks ära pahandas: näidendis oli palju peksmisi, kaklusi ja purukslöödud nägusid. Autorile heitis ta veel ette, et tihti ei ole mõne tegelase stseenis viibimine põhjendatud. Kord puudus osal tegelastel vajalik tekst või siis seisti niisama, ilma, et põhitegevusega mingit sidet oleks olnud. Lõpuks lisas arvustaja, et autori loodud rolle on näitlejatel raske mängida. Selsamal põhjusel ei saanud «Estonia» näitlejad kuigi hästi hakkama.²⁵

Näidendi puhul ei lähtunud Pöögelmann ainult sisust ja vormist, vaid hindas asjaarmastajatest näitlejate taset ning repertuaari raskust. Teda huvitas eesti teatri lähitulevik, teed kunstitaseme tõstmiseks. Kõigepealt soovitas ta näitlejatel sihikindlalt tööd teha. Kuid vähem tähtsaks ei pidanud ta lavajõududele kohaste näidendite väljavalimisoskust. Kriitik pidas õige repertuaari valikut raskeks ja vastutusrikkaks tööks, mida ei tohtivat mõne üksiku inimese hooleks jätta, vaid soovitas selleks otstarbeks komisjoni.²⁶

1902. aasta sügisel muutus retsensioonide sisu. Lisandusid näitlemis-küsimused, ja ka siin näitas Pöögelmann üles asjatundlikkust. Ta hakkas näitlejalt nõudma süvenemist oma osasse ning karakteri olemuse mõistmist ja esitamist. Peaosatäitjate käsitlusele lisandus kõrvalosatäitjate vaatlus. Pöögelmann püüdis mõista asjaarmastajate teatrigegevust omas ajas. Ta hindas olukorda ja võimalusi objektiivselt: «Ma tunnen, kuidas need tegelased [. . .] vaeva näevad, et seltsi toetada, et näitemängu asja edendada, ma tunnen nende kõige paremat tahtmist, rahvale head pakkuda, ja tema rahulolemist teenida; kuid neilt tegelastelt näitekunsti kõrgust nõuda — see oleks liig.»²⁷

«Teataja» teatrikäsitus rikkas ja mitmekesisitas sel aastal Eduard Vilde põhiliselt oma kirjutisega Berliini Ibseni-teatri külalisetenduste kohta. Iseloomustamaks tolle aja Vildet tuleb märkida, et ta ei olnud «Teataja»-rahva hulgas mitte ainult pikima ajakirjanikustaažiga, vaid ka mees, kes paar aastakümnet oli otsinud teid eesti näitekunsti kõrgemale järjele tõstmiseks kuni eesti kutselise teatri loomise vajaduseni välja.²⁸ «Teataja»-perioodil astus Vilde peamiselt siis üles, kui tal meie näitekunsti arengu seisukohalt midagi vajalikku öelda oli tarvis. Seekord sai lehelugeja teada, et Berliinis ja Pariisis on näitekunsti alal suuri muudatusi toimunud ning «et näitelaval mitte enam näitlejad ei liigu ja ei räägi, vaid tõsised sooja verega inimesed; [. . .] Realistlik luulekunst käib siin realistliku näitekunstiga käsikäes. . . »²⁹ Ibseni-teatri külalisetendused (H. Ibseni «Hedda Gabler» ja «Rosmersholm») Tallinnas jätsid Vildele sügava elamuse ning ta lõpetas oma artikli ohkega: «Millal saame omale Tallinna niisugused näitlejad!»³⁰

Teised autorid Hans Pöögelmanni ja Eduard Vilde mõtetele ning seisukohtadele märkimisväärselt ei lisanud. Üldsõnalisest kommentaarist, «etendamisele tuleb seekord enamiste kiitust jagada», «mäng läks hästi», «lõpupoole läks etendamine kord-korralt loomulikumaks», kaugemale ei jõutud.

Eraldi tuleb peatuda publikul. Tavapäraselt lisati kirjutise lõppu lause publiku rohkuse kohta saalis. Harvem oli märkusi saalisolijate käitumise

²⁴ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonias» etendati . . . // *Teataja*, 1902, 26. veebr.

²⁵ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonia» pidu-õhtu . . . // *Teataja*, 1902, 2. aprill.

²⁶ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonia» eestseisus oli . . . // *Teataja*, 1902, 5. nov.

²⁷ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonia» talvised piduõhtud . . . // *Teataja*, 1902, 24. sept.

²⁸ *Nagelmaa*, A. Eduard Vilde teatrist ja näitekirjandusest // Vaateid Vilde elusse. Lühivõimurimusi Eduard Vilde 100 aasta sünnipäeva puhul. Tln., 1965, 55–91.

²⁹ *-l-* [= E. Vilde]. Linna-teater // *Teataja*, 1902, 23. jaan.

³⁰ *Samas.*

kohta. Siin on ka erandeid. Näiteks kirjutas Pöögelmann «Mu Leopoldi» etenduse järel, et nüüd näib publik jagu saavat ka tõsisematest näidenditest.³¹

1902. aastal ilmunud teatrikriitikast selgub, et «Teataja» toimetuse poolt püstitatud eesmärkides ning nende muutumises on läbimõeldud ja sihikindlat plaanipärasust. Pöögelmann, kelle artiklid moodustasid kaaluka osa vaadeldava aasta teatrikirjutistest, alustas aastat näidendikriitikaga, mis pidi juhtima näitemängutegelasi sisukamate ja elusügavamate lavateoste juurde. Sügiseks muutus ta kirjutiste sisu: näidendikriitikale lisandus lavastusekriitika, mille peasihiks oli näitekunst, selle edendamine ja kõrgemale järjele tõstmine.

1903. aasta

«Teatajas» oli andmeid järgmiste lavastuste kohta:

«Estonia» seltsis: R. Vossi «Eeva», Ch. Birch-Pfeifferi «Mängumehe kasulaps», G. Ohnet' «Rauavabriku omanik», J. Kunderi «Kroonu onu», M. Gorki «Põhjas», Bohrmann-Riegeni «Kaotatud au», R. Kneiseli «Mõisavalitseja saladus», «Passionaria»* jt.;

«Valvajas»: Ch. Birch-Pfeifferi «Kullataat», A. Kotzebue «Oepoeg», A. Ploompuu «Talgun», «Minestuse kursused»*, «Ahnuse orjad»*, «Tühi pauk»* jt.;

«Lootuses»: Molière'i «Ihnus», R. Blaumanise «Ärakadunud poeg», J. H. Parmi «Priidik ja Tsilla ehk orja armastus», A. Hamanni «Lillekimp», A. Kitzbergi «Rätsep Ohk», J. Orgusaare «Suured vaimud», J. Kunderi «Mõrsja ja määrsejad» jt.;

Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsis: «Vigased pruudid»*, «Dr. Lutsu kosjareis»*, «Jõulukingitused»*, «Eksinud inimene»*, «Enesetapja»*, «Õunapuu tütreid»* jt.;

«Pandorinis»: J. Orgusaare «Suured vaimud» ja «Hullu Antsu abiga», J. Lille «Üks eksinud naine», J. Normanni «Vagaduse katte all», «Leppimine surmas»*, «Eeskujulik abielumees»* jt.;

«Kalevis»: A. Kreeni «Poissmeeste külalised», «Maja maantee ääres»*;

Tallinna Karskuskuratuuriumis: «Vaitolemine ehk uus abinõu paarisrahva elus»* ja «Toapoisi segadused»*.

Valikust nähtub, et «Estonia» jätkas suunda kunstiväärtuslikumale näidendile. Juba 1903. aasta kevadeks oldi niikaugele jõutud, et «Teatajas» peeti vajalikuks märkida järgmist: ««Estonia» seltsi juhatus on jõudu mööda püüdnud paremaid näitetükkisid oma näitelavale kanda, ja võime öelda, et tal see enam-vähem korda on läinud, niipalju kui seda asjaarmastajatelt nõuda ja loota võib.»³² Kui võrrelda 1902. ja 1903. aasta lavastusi (tab.), siis 1903. aastal toodi «Estonia» seltsis lavale vähem näidendeid (suhe 23:11), sest uus ja raskem repertuaar võttis rohkem ettevalmistusaega ja mõned näidendid etendusid mitu korda. Näiteks R. Vossi «Eeva» 2, Bohrmann-Riegeni «Kaotatud au» 2, «Passionaria» 2 ja M. Gorki «Põhjas» 6 korda. Kahel hooajal kokku etendus «Põhjas» 13 korda! Tol ajal oli see tähelepanuväärne, sest üldjuhul õpiti näidend vaid ühe õhtu tarvis. Siin saab rääkida juba näidendite publikumenust.

Kriitika üldilme kujundajateks olid Hans Pöögelmann, Eduard Vilde, Anton Hansen Tammsaare ja mitmed anonüümsed autorid.

Kõige rohkem on H. Pöögelmanni huvitanud «Estonia» näiteringi lavastused (R. Vossi «Eeva», Ch. Birch-Pfeifferi «Mängumehe kasulaps»,

³¹ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Estonias» kanti... // Teataja, 1902, 12. märts.

³² «Rauavabriku omanik» «Estonia» näitelaval // Teataja, 1903, 1. märts.

L. Menningu «Seisuste vaheseinad», J. Kunderi «Kroonu onu», M. Gorki «Põhjas»). Tema kirjutiste sisuks oli vaadeldaval aastal etenduste kriitika. Esmakordselt kirjasõnas pööras Pöögelmann tähelepanu lavastajale kui näidendi tõlgendajale (R. Vossi «Eeva» puhul).³³ Parema juhatuse korral oleks edukamaks osutunud ka «Vigaste pruutide» lavastus Käsitöölise Avitamise Seltsi näitlejate ettekandes.³⁴

Hans Pöögelmanni viimane arvustus oli Maksim Gorki «Põhjas» lavastuse kohta «Estonia» seltsis. Nimetatud lavastusel tuleb peatuda pikemalt, sest see oli keskne sündmus nii «Estonia» näiteringi tegevuses kui ka Tallinna eesti teatri käekäigu.

Enne esietendust ilmus Otto Müntherilt pikem näidendit tutvustav kirjutis, milles ta heatahtlikult ja julgustavalt suhtus «Estonia» näitlejate ülesandesse tuua tõepäraselt lavale maailmakuulus näidend; samas andis ta omapoolseid soovitusi, kuidas eesmärgile jõuda.³⁵

Peaaegu üheaegselt lavastati «Põhjas» eesti, saksa ja vene keeles: «Estonias» 21. septembril, Linnateatris 25. septembril ja vene seltsis 30. septembril. Kohalikes teatriringkondades tekkis konkurentsiohkond. Seda enam, et näidend oli raskete killast ja levis kuuldus, et eestlased on endale raske ülesande valinud.

Pärast esietendust «Estonia» seltsis ilmus artikkel Hans Pöögelmannilt. See on «Teataja» teatrikriitiku stilistiliselt kõige ühtlasem ja enam ammendatud kirjutis, milles põhirõhk on etenduse analüüsil. Artiklis on selgepiirilisel eraldatavad üksikud osad: üldhinnang nähtule; autorikontseptsioon, selle ülekandmine lavastusse; näitlejatöö analüüs; hinnang dekoratsioonidele, kostüümidele, näidendi tõlkele ja publikule.³⁶

Pöögelmann tunnistas, et «Estonia» näitlejad olid oma raske ettevõtmise võidukat lõpule viinud. Osatäitjatest tõstis ta eriti esile Paul Pinna (Näitleja), võttes hindamise aluseks elukutseliste näitlejate taseme. Ülejäänud rolle käsitles ta asjaarmastajate tasemelt lähtudes.

Gorki «Põhjas» esietendus Linnateatris andis esimest korda võimaluse võrrelda eesti harrastusnäitlejate ja saksa elukutseliste näitlejate tööd. Neid, kes pärast võidukat esietendust «Estonias» tõttasid saksa teatrisse, ootas ees pettumus.

Mihkel Martna oma võrdlev-analüütilises artiklis tõi välja Linnateatri lavastuse ebaõnnestumise põhjused. Näidendi olustik oli näitlejatele võõras, ei kujutatud elu «loomutuult» ja näitlejaid vedas alt harjumuspärane mängumaneer: ei suudetud loobuda «lustmängu- ja operetliigutustest ja kõneviisidest»³⁷. Selle põhjaliku kirjutise abil on tänapäeval võimalik taastada kahe lavastuse üldmuljet ja üksikuid osatäitmisi.

Vene kohalikus seltsis toimunud etenduse käekäigu kohta puuduvad «Teatajas» andmed, sest seltsi üritused olid vaid vene elanikkonnale.

«Estonia» seltsi «Põhjas» lavastuse teisest etendusest kirjutas Anton Hansen Tammsaare.³⁸ «Teataja» vastse teatrikriitiku tähelepanuorbiidis oli näidendi autorikontseptsioon, ja et näidendit väärsti ei mõistetak, juhtis ta tähelepanu selle sisule, näidendis peituvatele «inimlikele tundmustele»³⁹. Ta oli ainuke arvustaja, kes märkas näidendisse kätkevad humanist. Sellest lähtudes soovitas ta osatäitjatel rohkem näidendi sisu uurida

³³ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Eeva» «Estonias» // *Teataja*, 1903, 8. jaan.

³⁴ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. Eesti Käsitöölise avitamise seltsi piduõhtule... // *Teataja*, 1903, 19. veebr.

³⁵ [O. Münther]. M. Gorki «Põhjas» «Estonia» näitelaval // *Teataja*, 1903, 18. sept.

³⁶ *Ats.* [= H. Pöögelmann]. «Põhjas» Eesti näitelaval // *Teataja*, 1903, 23. sept.

³⁷ -a. [= M. Martna]. Maksim Gorki «Põhjas» // *Teataja*, 1903, 26. sept.

³⁸ Artikli stilistiline analüüs ning ka see, et arvustaja näidendi sisu ja tegelaste lahtimõtestamisest kaugemale ei jõudnud, viitab Tammsaarele. Vt. ka *Andresen, N. Terendusi. Uurimusi ja artikleid. Tln., 1979, 280.*

³⁹ [A. H. Tammsaare]. «Põhjas» etendati... // *Teataja*, 1903, 7. okt.

ning «Estonia» seltsis niisuguse õhtu korraldada, «kus Gorki töö kunsti- ja ilutundlike väärtuse üle kõneldud ja seletatud võiks saada»⁴⁰.

«Estonia» lavastuse kohta ilmus veel mitmeid vähemtähtsaid artikleid. Kuigi «Põhjas» läks enneolematu menuga, levisid näidendivastased meeleolud: näidend ei vastavat kunstinõuetele, on samm tagasi jne.⁴¹

Ilmselt selleks, et lõplikult kummutada näidendisse kriitiliselt suhtujate arvamused, ilmus artikkel Eduard Vildelt, kes oli olnud «Põhjas» võidukäigu tunnistajaks Berliinis. Just seda lavastust peetakse Berliini Väikeses Teatris murranguliseks, sest siit algas Lääne-Euroopa suure teatriuuen- daja Max Reinhardti ja tema teatri tee kuulsusele. Vilde artikkel ilmus pärast «Estonia» viiendat etendust ja selles võttis ta oma hinnangu alu- seks vene elu mõistmise-tabamise. Vilde pidas asjaarmastajate etendust paremaks, sest eestlased olid Maksim Gorki «näitemängu vaimu sisse sügavamine tunginud» ja oskasid venelasi paremini kujutada.⁴² Lavastuse erakordse edu põhjuseks ei olnud kriitiku arvates mitte näidendis esinev toorus, vaid ««Estonia» näitlejate meisterlik mäng, nende isikute õige, loomulik, eluga kooskõlasse seatud kujutamine»⁴³. Vilde kõrge hinnang andis meie näitlejatele uut usku.

Oma kirjutisega sulges Eduard Vilde probleemideringi. Näidendi eri- nevate lavastuste teema oli sellega ammendatud.

Karin Kask on põhjalikult käsitlenud Maksim Gorki «Põhjas» lavas- tust «Estonia» seltsis. See kujunes erakordseks nii «menukuselt kui ka kunstiliselt teostuselt»⁴⁴. Mitmete arvustajate koostööna avati Gorki näi- dendi mõte, analüüsiti ja kõrvutati erinevaid lavastusi ja osatäitmi- si. Käsitletud materjalidest joonistub selgesti välja teine, teatrikriitilise mõtte tasand. Ka see oli erakordne eesti teatriloos. Nii haakus «Estonia» lavastus M. Gorki «Põhjas» võidukäiguga maailma paljude teatrite lavadel.

Anton Hansen Tammsaare tuli «Teataja» juurde tööle vahetult enne «Põhjas» esietendust «Estonias». Esimene teatrikirjutis ilmus temalt 1903. aasta 22. septembri ajalehes.

Kevadel Treffneri kooli lõpetanud noormehel ei olnud «Teataja» juurde tööle tulles sellist teatrikogemust kui Pöögelmannil, ent see ei takistanud kohe Tallinna teatriellu sisse elamast.

Tammsaare kriitikutee algust iseloomustab püüe tutvuda eesti seltsides pakutavaga. Repertuaar jaguneb ta kirjutiste põhjal kaheks: kehvasisulised ja «tuumakad» näidendid. Muusikaseltsi «Pandorin» ja Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi näiteringi repertuaar oli Tammsaare arvus- tuste põhjal kõige kehvem.

Mõningaid kriitiku seisukohavõtte. «Vanapoisi äpardus» oli nii tühine, «et ta etendajatel enestel igav näis olema»⁴⁵. «Suured vaimud» osutus «oma kokkuseade kui ka üksikute iseloomude poolest»⁴⁶ nõrgaks, peaaegu tühiseks. Tühine oli ka «Maria»: lisaks mõtte puudumisele olid üksikud iseloomud «suuremalt osalt värvita ja arusaamata»⁴⁷. Näitlejatöö ebaõn- nestumise peapõhjuseks nägi Tammsaare selliste näidendite juures eel- kõige näidendi enda tühisust.⁴⁸ «Valvaja» näiteringil soovitas ta silmas pidada «Estonia» «ajakohast edu näitekunstis [. . .], et võistlust võimsamalt välja kannatada»⁴⁹.

⁴⁰ [A. H. Tammsaare]. «Põhjas» etendati . . . // Teataja, 1903, 7. okt.

⁴¹ Gorki «Põhjas» «Estonias» viiet korda! // Teataja, 1903, 13. nov.

⁴² E. W. [= E. Vilde]. Gorki «Põhjas» «Estonias» ja Berliini «Väikeses Teatris» // Tea- taja, 1903, 19. nov.

⁴³ Samas.

⁴⁴ Kask, K. Teatritegijad, alustajad. Eesti teatrilugu ∞ — 1917. Tln., 1970, 108.

⁴⁵ T. [= A. H. Tammsaare]. «Pandorini» perekonna-õhtu . . . // Teataja, 1903, 22. sept.

⁴⁶ T. [= A. H. Tammsaare]. Pidu-õhtu // Teataja, 1903, 28. okt.

⁴⁷ T. [= A. H. Tammsaare]. Pidu-õhtu // Teataja, 1903, 10. nov.

⁴⁸ T. [= A. H. Tammsaare]. Käsitöölise Avitamise seltsi pidu-õhtu . . . // Teataja, 1903, 24. sept.

⁴⁹ [A. H. Tammsaare]. «Valvaja» näitemängu-õhtu // Teataja, 1903, 15. okt.

«Estonia» seltsi näitemänguõhtutelt pärinevad Tammsaare selle aasta parimad kirjutised «Põhjas» ja «Passionaria» lavastuse kohta. «Passionaria»-arvustus on näitlejatööst, sest näidend pakkus huvitavaid osalahendusi näitlejatele ja elamust kriitikutele. Etenduse jooksul jälgis ja hindas ta näitlejameisterlikkust, rahvuslikku omapära ja autorikontseptsiooni väljatoomist.⁵⁰

Teiste autorite kaastööd iseloomustas vaadeldaval aastal teatrikriitika sisuline tõus. Näidenditele heideti ette sisu- ja vormivigu⁵¹, tegevustiku ebaloomulikkust ja üksluisust⁵², autoritel soovitati paremini tunda lava «tehnikalist külge»⁵³. Näitlejatöö senisele käsitlusele lisandus lavakõne⁵⁴, rollikohase ja õige lavalise liikumise⁵⁵ analüüs.

Gorki «Põhjas» lavastus tõi publikuprobleemi esile uues valguses. Kui Tammsaare märkis rõõmuga, et etendusele oli tulnud «ka palju niisugust seltskonda, keda meie harilikult mitte Eesti seltsides ei näe [...]»; see on rõõmustavaks tundemärgiks, et meie püüd kunsti edendada ka väljaspool meie kitsamaid ringkondi tähelepanemist hakkab äratama»⁵⁶, siis Pöögelmann ei saanud vaikides mööda minna sellest, kuidas suurem osa vaatajaid andis näidendi «mõistmisest» märku ebakohase naeruga kurbades kohtades. Ta nägi ainukese lahendusena, et ees on «veel palju valgustavat tööd, tõsist püüdmist, vaeva ja kunstitöödega tutvustamist»⁵⁷.

1903. aastal oli endiselt vaatluse all näidendi ja lavastuse kriitika. Julgelt arvustati algupärandeid. Mängukavasse soovitati võtta näidendid, mille sisu on uudne ja huvitav, kaasaegse problemaatikaga. Näitlejameisterlikkuse osas hinnati rolli mõistmist ja lahtimõtestamist; osa õiget kujutamist ja osasse sisseelamist; tüüpilisust ja individuaalsust; olustiku tundmist; autorikontseptsiooni mõistmist ja elu loomutruud kujutamist.

1904. aasta

«Teatajas» ilmusid kirjutised järgmiste lavastuste kohta:

«Estonia» seltsis: E. Pohli «Armastus ja kadedus», «Väike viperus»* (3 etendust), A. Tšehhovi «Kuidas meie ajal kositakse» (2) ja «Karu» (2), E. Wildenbruchi «Lõoke» (2), R. Kneiseli «Mõisavalitseja saladus» (2) ja «Põrguvürsti tütar», H. Sudermanni «Kodu» (2), «Minestuse kursused»*, «Kaotatud au»*, «Laulja linnuke»*, «Karujaht»*, M. Dreyeri «Armuunenääd», M. Canthi «Roinila talus» jt.;

«Lootuses»: J. Kunderi «Mõrsja ja märatsejad», R. Blaumanise «Ärakadunud poeg», E. Wilmanni «Lyyli» (2), N. Gogoli «Revident», J. A. Fredro «Dr. Baldrian», R. Kneiseli «Ta teab midagi», Th. Körneri «Tooni», «Nelja silma all»* (2) jt.;

Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsis: «Toapoisi segadused»*, J. Orgusaare «Hullu Antsu abiga», R. Kneiseli «Mõisavalitseja saladus», «Väike viperus»* (2), «Minestuse kursused»*, A. Tšehhovi «Karu», «Laulja linnuke»* jt.;

«Pandorinis»: R. Blaumanise «Ärakadunud poeg», W. Mannstaedti «Staab-kornist» (2), A. Tšehhovi «Kuidas meie ajal kositakse» (2), A. Kot-

⁵⁰ T. [= A. H. Tammsaare]. «Passionaria» etendati... // Teataja, 1903, 30. detš.

⁵⁶ -prrl! «Lootuse» näitemängu-õhtul eila... // Teataja, 1903, 17. märts.

⁵² -oehl! «Rätsep Ohk» «Lootuse» näitelaval // Teataja, 1903, 9. sept.

⁵³ Samas.

⁵⁴ «Rauavabriku omanik» «Estonia» näitelaval // Teataja, 1903, 4. märts.

⁵⁵ Samas.

⁵⁶ [A. H. Tammsaare]. «Põhjas» etendati... // Teataja, 1903, 7. okt.

⁵⁷ Afs. [= H. Pöögelmann]. «Põhjas» eesti näitelaval // Teataja, 1903, 23. sept.

zebue «Uus aastasada», E. Pohli «Armastus ja kadedus», A. Kitzbergi «Pila-Peetri testament» jt.;

Tallinna Karskuskuratuuriumis: J. Normanni «Vagaduse katte all ehk kihlus metsas», J. Kunderi «Mõrsja ja märatsejad», Molière'i «Ihnus», J. Orgusaare «Teder mulle, suled sulle», J. Kunderi «Kingu Laos» jt.;

«Valvajas»: R. Kneiseli «Mõisavalitseja saladus», H. Sudermanni «Jaanituli», Jak. Liivi «Halastaja õde», «Ahnuse orjad»*, «Poissmehed»* ja «Mis pärast surma sündis»*;

«Kalevis»: N. Gogoli «Kosimine», «Dr. Baldrian»* ja A. Tšehhovi «Juubel».

Sel aastal suurenes algupärandite osakaal. Tänu Gorki «Põhjas» suurele menule huvituti vene näitekirjandusest. Tähelepanuväärne on H. Sudermanni «Kodu» ja «Jaanitule» võtmine repertuaari.

1904. aasta «Teataja» teatrikäsitlust kujundas ja suunas Tammsaare juba üksinda. Pöögelmanni-perioodile iseloomulik kaastöölistevõrk oli taandanud, harva kasutati autorimärke. Tammsaare osutus teatriarvustajana omaettesammujaks.

Nagu ta eelkäija Hans Pöögelman, nõnda püüdis ka Tammsaare ajalehes avaldada võimalikult rohkem Tallinna teatrielust. Olulisi täiendusi «Teataja» veergudel oli suurema tähelepanu pööramine Linnateatri kunstiväärtuslikule repertuaarile (näit. J. W. Goethe, Fr. Schiller, H. Sudermann, H. Ibsen, A. Schnitzler, G. Hauptmann, O. Hartleben jt.). Nüüd ei piirdutud ainult kuulutustega, vaid reklaamikirjutistes iseloomustati näidendit, autorit, anti probleemiasetus jms. Teine suur muutus oli «tuumakate» näidendite tutvustamisel pikk sisukirjeldus. Tammsaare eesmärk oli näidendit, selle sisu ja probleeme rahvale arusaadavamaks teha.

Teatriarvustuste kirjutamisel kasutas Tammsaare harva väliskaastööliste abi. Ajanappus ja suur töömaht tingisid, et tema sulest ilmus pikeemate arvustuste kõrval hulgaliselt sõnumi laadis kirjutisi. Tammsaare arvamusel lavateoste kohta ulatusid kommentaarist arvustuseni. Eriti paelus teda moodne näitekirjandus nii eesti seltside kui ka Linnateatri repertuaaris. Sel aastal ilmnes tema kiindumus H. Ibseni ja A. Strindbergi loomingusse.

Tammsaare jätkas kindla piiri tõmbamist hea ja halva näidendi vahele. Need näidendid, mis teda huvitasid ja olid tähelepanuväärsed teatrikunstis arengu seisukohalt, said pikema vaatluse osaliseks. Kindlamini tundis ta end hinnates näidendite sisu ja vormi. Etenduse kriitikasse Tammsaare eriti ei süvenenud. Erandi moodustavad märkimisväärsete näidendite lavastused, iseäranis seoses Ibseni ja Strindbergiga. Siis vaatles ta näidendi tegelase karakterit ja näitlejatööd koos. Tammsaare puhul on iseloomulik, et osa ta arvustusi läks välja tavapärase teatrikirjutise raami-dest. Sel juhul tegi ta lüürilisi kõrvalepõikeid, mis tekkisid vahetult etenduselt saadud impulsside mõjul: kord kirjeldas ta oma emotsioone, siis tegi elulisi üldistusi või põikas üldhumanistlike probleemide juurde.

Et kunstiväärtuslikust küljest olid seltside näiteringide lavastused suuresti eritasemelised, siis suhtus arvustaja ilmse huvi ja poolehoiuga «Estonia» seltsi näitlejate lavalistesse saavutustesse. Teiste seltside etendustest saab vaid pistelise ettekujutuse, kas siis seetõttu, et mitmeid näidendeid oli Tammsaare varem näinud, või pidas ta neid «tühisteks tükikideks».

Kehvad näidendid ei andnud näiteringidele arenguvõimalusi ning Tammsaare leidis, et selline repertuaar toob kasu asemel kahju. Näiteks «Pandorinis» etendunud E. Pohli «Armastus ja kadedus» osutus näidendiks, mis näitlejatele head ei tee.⁵⁸ Tammsaare mõistis, et asjaarmastajatel näitlejatel on siis raske oma osaga hakkama saada, kui üks «mõteta üksik kõne järgneb teisele» ning neid «ära lugedes ei oska etendaja mitte midagi

⁵⁸ [A. H. Tammsaare]. «Pandorinis» oli ... // Teataja, 1904, 2. nov.

teha»⁵⁹ Kehvalt valitud näidendi ettekanne oli niisama kehv: näitlejad unustasid tihti oma teksti; kuigi mõni näitleja püüdis oma osale «rohkeste näitelavalist elu anda aga see läks [...] ainult osaliselt korda»⁶⁰.

Näha on, et kehvavõitu repertuaar ja sellest sõltuv mängimine põhjustasid «Teataja» arvustaja napisõnalisuse. Paljude kesiste lavastuste puhul eelistas Tammsaare vaikida.

H. Sudermanni «Kodu» lavastus oli «Estonia» näitetrupi repertuaaris samm edasi. Eriti rõõmustas Tammsaaret publik, kes «näis huvitusega näidendi käiku ja temas ettetulevaid mõtteavaldusi tähele panevat [...], siiski võis üleüldiselt tähele panna, et tüki tõsine sisu rahva peale ka tõsist mõju avaldas»⁶¹. Näidendi ettekannet hindas ta «täieste rahuloldavaks»; teisejärguliste osade täitjatele heitis aga ette, et osade õppimiseks oli vähe aega kulutatud.

Kui «Estonia» seltsi näitlejatele ei olnud tal midagi erilist ette heita, siis näiteks «Pandorini» seltsis etendunud A. Kotzebue «Uue aastasaja» puhul pidas ta vajalikuks märkida, et näitlejad näitasid «pealtvaatajatele otse eeskujuliselt [...], kuidas näitemängu meie ei peaks etendama»⁶².

«Valvaja» seltsi näitering tahtis jõudu proovida H. Sudermanni näidendiga «Jaanituli», kuid nende ettevõtmine ebaõnnestus. Etendus näitas, et seekord oli liiga raske ülesanne valitud. Näitlejad olid küll oma osad ära õppinud, «mitte aga oma osade vaimu sisse püüdnud tungida»⁶³. Tunda andis ka hea lavastaja puudumine.

Näitlejatöö ideaaliks pidas Tammsaare seda, kui näitlejad mängivad «hea õnnega ja suure osavusega»⁶⁴ ning etendamine läheb alati «nii et ajuti ennast arvad elu ennast nägema, mitte aga näitlejaid»⁶⁵.

Teatrisündmuseks said Tartu «Taara» seltsi näitlejate külalisetendused: O. Blumenthali ja G. Kadelburgi «Valgehobu võorastemajas» ning H. Ibseni «Nora». Rahva poolt leidsid külalisetendused kõige soojemat vastuvõttu. «Nora» puhul rõõmustas Tammsaare, et publiku «maitse on teatava piirini peenenenud, et [...] nõudmised [...] ikka enam ja enam laienevad»⁶⁶.

«Uue Ajaga» toimunud teatripoleemika tõttu «Nora» ümber avaldati «Teatajas» näitekunsti edendamise üldteoreetilised seisukohad, hinnati meie teatrit tema arengus, heideti pilk homsele. Nüüd tuli ilmsiks Tammsaare oskus tunnetada ja mõista näitekunsti selle arengus, osata näha ja hinnata edasilikumiseks vajalikke komponente. See oli Tammsaare näitekunstialaste üldteoreetiliste seisukohtade kujunemise ja väljaütlemise aeg.

Kui «Uue Aja» kriitik nõudis, et näitekunsti arenguks valitagu mänguliselt jõukohane näidend (mitte «Nora»!) ja ainuesmärgiks olgu hästi mängida, siis Tammsaare nägi teatrikunsti arengut teljel NÄIDEND ↔ NÄITLEJA ↔ PUBLIK vastastikusel ühtsuses. «Nora» valiku puhul pidas ta tähtsaks näitekunsti ja näitekunstimaitse üleüldist tõstmist ja kasvatamist.⁶⁷

Tammsaare uskus teatrikunsti kiiret arengut ning kriitikuna õhutas meie näitlejaid kõrgemate ideaalide poole püüdlema. Ta enda unistuseks oli eesti iseseisev teater koos alalise näitlejaskonnaga. Samas aga mõistis ta, et veel läheb vaja «mõndagi aastat, enne kui meie niikaugemale jõuame»⁶⁸.

⁵⁹ Samas.

⁶⁰ Samas.

⁶¹ [A. H. Tammsaare]. Sudermanni «Kodu» mängiti ... // Teataja, 1904, 27. apr.

⁶² [A. H. Tammsaare]. «Pandorinis» peeti ... // Teataja, 1904, 13. apr.

⁶³ [A. H. Tammsaare]. «Valvaja» maipidu ... // Teataja, 1904, 4. mai.

⁶⁴ [A. H. Tammsaare]. Hartleben'i «Die Erziehung zur Ehe» ... // Teataja, 1904, 14. jaan.

⁶⁵ [A. H. Tammsaare]. Max Halbe «Jugend» etendati ... // Teataja, 1904, 21. jaan.

⁶⁶ [A. H. Tammsaare]. «Taara» näiteseltskonna ... // Teataja, 1904, 18. aug.

⁶⁷ [A. H. Tammsaare]. Veel kord mõni sõna «Taara» ... // Teataja, 1904, 20. aug.

⁶⁸ [A. H. Tammsaare]. «Murueide tütre» eilasel ... // Teataja, 1904, 31. aug.

Repertuaari muutumisega kerkis üha enam päevakorrale publikuprobleem. Etenduste ajal võis tähele panna, et osa publikust selle koha peal naerma hakkas, kus mitte midagi naeruvärset ei olnud. Tammsaare andis niisugusele käitumisele selgituse: «Rahvas naerab niisugustel kohtadel muidugi sellepärast, et tal näitemängust isesugune arusaamine on; ta vaatab näitemängu kui naljatembu peale [. . .]. Naerdakse sagedaste sellepärast, et sellega näitemängu arusaamisest märku tahetakse anda.»⁶⁹ Publikut, kes ei osanud otsida teatrist kirjanduslikke ja kunstilisi väärtusi, vaid eeskätt «teatrit», kohtas Tammsaare ka saksa asjaarmastajatest näitlejate etendusel. Eesti soost tallinlasi iseloomustas suur teatrihuvi. Näitemänguõhtutel olid seltside ruumid peaaegu alati rahvast tulvil. Võrdluseks: saksakeelne Linnateater muretses pidevalt vähese külalastatavuse pärast.

Koondülevaates «Estonia» seltsi 1904. aasta tegevuse kohta tundis artikli autor heameelt näitlejate edusammude üle: «Mitte üksi, et mängimine paranenud on, vaid ka mängitavate tükide väljavaliku kohta peab seda ütleva. [. . .] Meil oli võimalik «Estonia» näitelaval näha ettekandeid, mis auuga elukutseliste kunstnike ettekannete kõrval võiksid seista.»⁷⁰

Sisuliselt oli 1904. aasta Tammsaarele näitekunstialaste üldteoreetiliste seisukohtade kujunemise ja väljaütlemise aeg. Teatritegijate juhtimise ja kunstimaitse arendamise seostas ta publiku esteetilise suunamise vajadusega.

Tänu Tammsaarele trükiti «Teatajas» teatrilooselt tähtsad seisukohad. Tammsaare näitas, missugune peab olema hea näidend nii sisult kui ka vormilt; repertuaarivalikul soovitas lähtuda näitlejate ja publiku edasistest arenguvõimalustest; fikseeris teatriarvustuse lähtealused; hindas eesti teatri arengu momendisituatsiooni; tõstis päevakorrale näitleja ja lavastaja kutselise ettevalmistamise vajaduse ning seostas eesti kutselise teatri loomise lähitulevikuga.

1905. aasta

«Teatajas» reklaamiti ja retsenseeriti järgmisi lavastusi:

«Estonia» seltsis: «Saima rannal»*, M. Canthi «Anna-Liisa», H. Ibseri «Tondid» (4 etendust) ja «Seltskonna toed» (2), Ed. Brandesi «Külaline», V. Leoni «Haritud inimesed» (2), M. Dreyeri «Armuunenäod» (2), M. Gorki «Põhjas» (3), T. Pakkala «Parvepoisid» (2), M. Halbe «Noorus» (2), A. Schnitzleri «Viimased näokatted», «Mina ja minu ämm»* jt.;

«Lootuses»: J. Dubursi «Lepiku Linda», E. Wilmanni «Lyyli», M. Halbe «Vetevoog», M. Gorki «Kodanikud», H. Sudermanni «Fritz», A. Schnitzleri «Peigmees», K. Halme «Murdunud», M. Canthi «Õnnetuselapsed», «Laeatud sabakuub»* (3), «Ta teab midagi»* ja «Bengali tiiger»*;

«Valvajas»: J. Dubursi «Lepiku Linda», Bohrmann-Riegeni «Kaotatud au», J. Mändmetsa «Kosilane» ja «Neli päeva», A. Kitzbergi «Punga Mart ja Uba Kaarel», K. Halme «Murdunud» (2), «Usu ja looda»*, «Ebaleitnant»*, «Mis pärast surma sündis»* ja «Prii riides»*;

Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsis: «Tema naisuke»*, «Sõbra abiga»*, A. Schnitzleri «Peigmees», «Ohvritall»*, «Laenatud sabakuub»*, «Saima rannal»* ja K. Halme «Murdunud»;

Tallinna Karskuskuratuuriumis: J. Kunderi «Kingu Laos», «Toapoiis segadused»*, A. Kotzebue «Suured segadused», J. Mändmetsa «Kosilane»,

⁶⁹ [A. H. Tammsaare]. Linnateatris etendati . . . // Teataja, 1904, 24. aug.

⁷⁰ «Estonia» seltsi tegevus möödaläinud aastal // Teataja, 1905, 10. sept.

A. Strindbergi «Isa» (2), M. Canthi «Õnnetuselapsed» (3) ja H. Sudermanni «Jaanituli»;

«Pandorinis»: J. Dubursi «Lepiku Linda», R. Blaumanise «Ärakadunud poeg», J. Mändmetsa «Kosilane», R. Kneiseli «Mõisavalitseja saladus», «Vaitolemine»* ja «Poissmehed»*;

«Kalevis»: «Sõbra abiga»* ja «Nööbi pärast»*.

1905. aasta oli nn. Põhjamaade aasta. Teatripilti kujundasid H. Ibseni ja A. Strindbergi ning soome autorite (M. Canth, K. Halme, T. Pakkala jt.) näidendid. Siia lisandusid moodsa näitekirjanduse esindajad (H. Sudermann, M. Halbe, A. Schnitzler, V. Leon). Ühtlustus «Estonia», «Lootuse» ja Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi näiteringide repertuaar. Vana järeleproovitud teed mööda sammuti «Kalevi» ja «Pandorini» seltsis. Nõudlikumaid näidendeid võimaldas ette kanda naaberseltside näitlejate abi kasutamine. Käsitöölise Avitamise Seltsi näiteringi järsk tõus seondub «Estonia» trupi lõhenemisega maikuus, mil näitejuhiks valiti Paul Pinna ja Willem Thal suundus osa näitlejatega käsitöölise seltsi.

1905. aasta oli Tammsaarele Ibseni-Strindbergi aasta. «Tondid» ja «Seltskonna toed» («Estonias») ning «Isa» (Karskuskuratuuriumis) inspireerisid kriitikut kirjutama parimaid artikleid. Ta hindas näidendeid väga kõrgelt ja enne etendusi iseloomustas korduvalt autoreid, nende loomingü omapära. Selline autorit ja ta loomingut korduvalt avav käsitlusviis on erandlik Tammsaare «Teataja»-aegses kriitikubiograafias. Autorit ja näidendit tutvustavate kirjutiste eesmärk oli avada ja teha arusaadavaks kaasaegsete näidendite sisu ja probleemistik.

Tubli edumaa oli saavutanud «Estonia» seltsi näitering. Süvendatud huviga jälgis «Teataja» vaid selle seltsi ettevõtmisi, pöörates tähelepanu üksikute näitlejate mängule. Ülejäänud seltside lavastusi vaatles ajaleht tagasihoidlikumalt kui varasematel aastatel.

Suure elamuse jättis Tammsaarele H. Ibseni «Tontide» lavastus «Estonia» seltsis. See õigustas ta lootusi, sest kõik näitlejad olid oma rolliga rohkesti vaeva näinud ja suutnud oma osasse sisse elada.⁷¹ Hoolimata sellest, et näitlejad mängisid hästi ning etenduse jooksul võis jälgida, kuidas nad järk-järgult oma osasse sisse elasid, meeldis kriitikule kõige rohkem Osvaldi ja Regine osa täitjate mäng.⁷² Arvustuses jagab ta kiitust Paul Pinnale (Osvald) ja hindab eriti kõrgelt Pinna mängu etenduse lõpul, pidades vajalikuks üksikasjalikult kirjeldada näitleja käsi, kehahoiakut, miimikat ja silmi. Retsensioonist selgub, et see oli vaadeldava aasta parim lavastus. Ibseni teise näidendi — «Seltskonna toed» — etendus valmistas Tammsaarele pettumuse, sest näitlejate juures võis kohati märgata, et «osad veel lõplikult käes ja läbi mõeldud ei olnud»⁷³. Ainukesed näitlejad, kelle mängu ta hästi kordaläinuks pidas, olid Paul Pinna ja Netty Nöges.

Siinkohal tuleks peatuda näitlejaküsimusel. 1905. aastaks oli Paul Pinna täht särama lõonud. Tammsaare tõstis tihti esile (üksikjuhtudel ka 1904. aastal) Pinna head mängu. Kuid on ka kirjutisi, milles arvustaja viitab näitleja liialdustele ja oma rollist ülemängimisele (näit. V. Leoni «Haritud inimesed»⁷⁴).

August Strindbergi «Isa» lavastuse tarvis Tallinna Karskuskuratuuriumis olid näitlejad kutsutud paremate kohalike asjaarmastajate hulgast. See etendus näitas, et näitlejatel käis ülesanne üle jõu. Kohalikke olusid arvesse võttes hindas Tammsaare etendust ühest küljest kordaläinuks: «Võis selgeste näha, kuda ettekanne, mis mitte kunsti mõõdupuud ei kannata, siiski rahva peale mõjus.»⁷⁵

⁷¹ [A. H. Tammsaare]. «Tondid» // Teataja, 1905, 1. veebr.

⁷² [A. H. Tammsaare]. Ibseni «Tondid»... // Teataja, 1905, 9. veebr.

⁷³ [A. H. Tammsaare]. «Seltskonna toed» // Teataja, 1905, 20. sept.

⁷⁴ [A. H. Tammsaare]. «Estonia» näitemängu-õhtust... // Teataja, 1905, 6. apr.

⁷⁵ [A. H. Tammsaare]. Strindbergi kurbmäng «Isa»... // Teataja, 1905, 4. mai.

Soome näidendid olid sel aastal väga mängitavad. 1905. aasta sündmuste otseseks vastukajaks teatris oli, et seltsides toodi lavale M. Canthi «Õnnetuselapsed» («Lootus», Karskuskuratoorium) ja K. Halme «Murdunud» («Lootus», Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Selts, «Valvaja»). Needki lavastused läksid täissaalidele. Kuid etenduste kriitikasse näitlejatasandil Tammsaare enam niivõrd detailiselt ei süvenenud, nagu seda võis näha Ibseni ja Strindbergi näidendite puhul.

Näiteks Karskuskuratooriumi lavastusega «Õnnetuselapsed» (osales ka «Valvaja» seltsi näitlejaid) jäi Tammsaare rahule. Teistest rohkem meeldisid talle töömehed, kuna need olid iseäranis osakohased; ülejäänud näitlejad täitsid oma ülesandeid «lâbistikku hästi korralikult ja nõudekohaselt»⁷⁶.

K. Halme «Murdunud» lavastus Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsis näitas kriitikule, et laval olid näitlejad, kes oskasid oma osale vajalikku «iseloomu» anda, aga ka need, kes olid «stambis»-püsijad ja oma osast «mööda»-mängijad.⁷⁷ Sama näidendi lavastuse üldhinnanguks «Valvaja» seltsis jäi: «... näitlejad kandsivad selle näidendi lâbistikku hea õnnega ette.»⁷⁸

Moodsat näitekirjandust esindanud näidendite lavastused (M. Halbe «Noorus» ja «Vetevoog», A. Schnitzleri «Peigmees» ja «Viimased näokatted» ning V. Leoni «Haritud inimesed») ei lisanud eeltoodule kvalitatiivselt midagi ja Tammsaare neil pikemalt ei peatunud.

Eesti lavateostest, mis sel aastal repertuaaris olid, arvustas Tammsaare kahte näidendit: A. Kitzbergi «Punga Marti ja Uba Kaarlit» ning J. Mändmetsa «Kosilast». Traditsiooniliselt suhtus ta meie näidenditesse rangelt, võttes hindamise aluseks kaasaegsuse aspekti ja olulisemad lavalised nõuded. Mis lavastustesse puutub, siis «Valvaja» seltsi etendus («Punga Mart ja Uba Kaarel») oli «lâbisegi õige ladus»⁷⁹, kuid «Pandorini» lavastus («Kosilane») osutus niivõrd kehvaks, et Tammsaare ei pidanud vajalikuks sellel peatudagi⁸⁰.

Publikuprobleem selle aasta kirjutistes muutub. Nihked paremusele toimusid publiku esteetilistes arusaamades teatrikunstist. Harva oli nüüd artikleid, kus Tammsaare pidi korrale kutsuma seda osa saalisolijaist, kes suhtus laval toimuvasse kui naljategemisse. Tähelepanuväärne on see, et revolutsioonisündmused ei halvanud seltsitegevust.

1905. aastal vähenes «Teatajas» teatrikirjutistele võimaldatud maht, sest lehe tähelepanu koondus revolutsioonilistele meeleoludele ja kohalike sündmuste üksikasjalikumale käsitlemisele.

Sel aastal «Teataja» teatrikriitikas suuri nihkeid ja sisulisi erinevusi ei olnud ning 1904. aastal avaldatud üldteoreetilistele näitekunstialaste seisukohtadele midagi ei lisandunud. Vaadeldavalgi aastal oli Tammsaare põhitähelepanus näidend. Huvi lavastuste vastu oli tagasihoidlikum. Selline rõhuasetus on seotud repertuaari järsu muutumisega. Lõplikult sai eesti laval eluõiguse Lääne-Euroopa ja Skandinaaviamaade kaasaegne näidend, mida oli vaja teatrihuvilistele lähemale tuua. Siit ka suurem huvi nimetatud näitekirjanduse vastu.

Tammsaare kirjutiste lavastusekriitikas võib märgata edasiminekut. Täienesid näitlejatele esitatavad nõuded. Päevakajaliseks said lavakõne ja lavaline liikumine. Kõne alla tuli kahesugune vajakajäämine laval: algajale näitlejale omane kammitsasolek ja soov jäljendada elukutselisi näitlejaid. Tammsaare oli seisukohal, et hea näitleja üheks hindamiskriteeriumiks on tema võime kehva näidendit paremaks mängida.

⁷⁶ [A. H. Tammsaare]. «Õnnetuselapsed» // Teataja, 1905, 2. nov.

⁷⁷ [A. H. Tammsaare]. «Murdunud»... // Teataja, 1905, 28. sept.

⁷⁸ [A. H. Tammsaare]. «Valvajas» etendati... // Teataja, 1905, 12. okt.

⁷⁹ [A. H. Tammsaare]. Suvepidule, mis... // Teataja, 1905, 2. aug.

⁸⁰ T. [= A. H. Tammsaare]. «Pandorinis» oli... // Teataja, 1905, 15. märts.

Üldine teatritegemise õhkkond viitab näitlejate innukusele anda etenduse kordaminekuks omalt poolt parim.

Püüdes enam-vähem ammendavalt jälgida 1905. aasta teatrielu Tallinnas, teenis «Teataja» teatrikäsitlus juba varematel aastatel väljakujunenud eesmärgi: edendada igati teatrikunsti ja publiku teatrikunstimaitset.

Niiviisi peegeldub Tallinna eesti seltside näiteringide tegevus «Teataja» veergudelt ajavahemikus detsember 1901 kuni detsember 1905. See oli seltsiliikumises märkimisväärne periood, mil asjaarmastajatest teatrihuviliste ettevõtmised viisid kutselise teatri avamiseni 1906. aastal. Ouline on siin ajalehe teatrikriitika suunav osa ning näitlejate- ja publiku-poolne valmisolek arenguks. Lõpetuseks sobivad kõige paremini «Teataja» enda sõnad: «Üteldakse, et igal rahval niisugune ajakirjandus olevat, mis-suguse ta ära teeninud on.»⁸¹

⁸¹ Seltsid ja ajakirjandus // Teataja, 1903, 23. jaan.

Projekteerimise Instituut
«Kommunaalprojekt»

Esitanud K. Siilivask

Toimetusse saabunud
26. I 1989,
ümbertõõtatuna
4. VII 1989

Астрид МЯННИК

ГАЗЕТА «ТЕАТАЯ» И ДРАМАТИЧЕСКИЕ КРУЖКИ ЭСТОНСКИХ ОБЩЕСТВ В ТАЛЛИННЕ

Подъем эстонского национального движения в начале XX в. сопровождался активным созданием многочисленных обществ. В Таллинне, где функционировало три культурных центра (немецкий, русский и эстонский), наряду с певческо-театральным обществом «Эстония», Таллинским эстонским вспомогательным обществом ремесленников и обществом трезвости «Валвая» появились Таллиннский попечительный совет трезвости, спортивное общество «Калев» и музыкальное общество «Пандорин». Эти общества сгруппировали вокруг себя представителей самых различных слоев населения, людей с различными интересами, но всех их объединяла увлеченность театральным искусством. При каждом обществе был свой драматический кружок, который ставил несложные спектакли на праздничных вечерах. Именно на базе драматического кружка общества «Эстония» начал свою деятельность в 1906 г. профессиональный театр «Эстония».

В 1901—1905 гг. в Таллинне издавалась газета «Театая», занявшая видное место в общественной и культурной жизни Эстонии, игравшая направляющую, воспитательную и просветительную роль. В частности, театральные критики обстоятельно анализировали в «Театая» репертуар драматических кружков, разбирали постановочную сторону спектаклей, игру актеров, эстетически воспитывая тем самым кружковцев и публику. Сегодня «Театая» является незаменимым источником, позволяющим в деталях представить историю развития и деятельности драматических кружков эстонских обществ.

Проектный институт «Коммуналпроект»

Поступила в редакцию
26/I 1989
После переработки
4/VII 1989

Astrid MANNIK

THE TEATAJA NEWSPAPER AND THE DRAMA CLUBS OF THE ESTONIAN SOCIETIES IN TALLINN

A boom in the activity of the Estonian societies, a manifestation of a new rise in Estonian nationalism and patriotism was witnessed in the first years of the 20th century in Tallinn, then a traditional fortress of German and Russian cultures. Various Estonian societies mushroomed and flourished — beside the *Estonia* singing and acting

society, the Tallinn Provident Society of Estonian Artisans and the *Valvaja* temperance society, the Tallinn Temperance Trusteeship, the *Kalev* sports club and the *Pandorin* music society were founded. These societies united people of different strata of the population. The feature common to all those societies was the drama clubs that were called to existence to raise funds for the societies. The drama clubs mostly staged light and simple plays and the artistic standards of their productions were rather low.

The *Teataja* newspaper that had an important role in reflecting the public affairs in Estonia was issued in Tallinn in 1901—1905. The amateur theatrical activities led to the establishment of the first professional theatre on the basis of the *Estonia* singing and acting society in Tallinn in 1906.

Thanks to its keen and thorough journalistic approach the newspaper serves as an invaluable historical source, allowing to reconstruct the activity and evolvement of the Estonian drama clubs in Tallinn. The theatre criticism in the *Teataja* that among other things concerned itself to the analysis of the repertoire, various aspects of staging and acting, had an enormous impact on the activities of drama clubs as well as on the aesthetic enlightenment of their audiences.

The author deals with these two main aspects of the theatre criticism in the *Teataja*.

Kommunaalprojekt Design Institute

Received
Jan. 26, 1989,
after revision
July 4, 1989